

PAVAO TEKAVČIĆ, ZAGREB

O JEDNOM TIPU DVOČLANIH SLOŽENICA U HRVATSKOM ILI SRPSKOM I TALIJANSKOM JEZIKU

1. Kako u hrvatskom ili srpskom (hs.) tako i u talijanskom jeziku nalazimo jedan tip kompleksnih jezičnih znakova koji se odlikuju dvjema glavnim značajkama:

a) na morfološkoj se razini sastoje od dva dijela (katkada vezanih veznicima), kojih je međusobni položaj stalan te se ne može invertirati ni ikako drukčije modificirati;

b) na semantičkoj je razini značenje dvaju članova u opoziciji na temelju semova koji su rezultat izbora unutar odgovarajućih semantičkih kategorija. To značenje može biti leksikalizirano.

U nekim je slučajevima ta struktura na formalnom planu pojačana rimom.

Primjeri: hs. *tu i tamo, zbrda-zdola, povuci-potegni*.

Budući da je položaj članova nepromjenljiv a značenje leksikalizirano, te tvorevine pripadaju kategoriji frazemâ (usp. za definiciju Matešić 1982, str. VI). Po našem je shvaćanju to ujedno i poseban tip složenica, jer su dvije glavne karakteristike zajedničke kako njima tako i pravim složenicama: isto onako kako u riječi *velesajam* nije moguća inverzija (**sajamvele*) a značenje nije zbroj pojedinačnih značenja (*velesajam* nije 'veliki sajam'), ni u frazemu *povuci-potegni* nije moguća inverzija (**potegni-povuci*) niti je značenje zbroj značenja pojedinačnih imperativa. Stoga takve frazeme smatramo posebnim tipom složenica pa ćemo ih odsada dalje i nazivati složenicama.

Isti se tip složenica nalazi i u talijanskom jeziku: kao što u riječi *grancassa* 'bubanj' nije moguća inverzija (**cassagran* ili **cassagrande*) a značenje nije isto što 'grande cassa' ili 'cassa grande', tako ni u složenicama kao *qua e là, tiremmolla* nema mogućnosti inverzije (**là e qua, *mollettira*) niti je značenje zbroj pojedinačnih značenja.

2. U ovom radu u čast Slavljenuku namjeravamo promotriti opisani tip složenica s kontrastivnoga gledišta u hrvatskom ili srpskom i talijanskom jeziku. Uspoređujući oba jezika možemo utvrditi četiri slučaja:

- a) složenice što ih poznaju oba jezika i to u istom značenju;
- b) složenice koje postoje u oba jezika ali u različitu značenju;
- c) složenice koje poznaje samo hs. jezik;
- d) složenice što ih poznaje samo talijanski jezik.

Kada jedan od dvaju jezika nema direktna ekvivalenta, služi se drukčijim izražajnim sredstvima: perifrazama, prijedložnim izrazima ili leksičkim elementima.

3. Složenice koje ovdje proučavamo zabilježene su u rječnicima Deanović-Jernej 1988 i 1984, koji su naš glavni izvor, a njihov hs. dio nalazimo i u Matešićevu frazeološkom rječniku (Matešić 1982), kojim smo se također služili. Ostali izvori i literatura navedeni su u bibliografiji.

4. Prije kontrastivne analize promotrit ćemo pitanje je li međusobni red članova u našim složenicama slučajan ili slijedi neke principe. Kako u izvorima nismo o tome ništa našli, iznosimo vlastita (dakako samo preliminarna) zapažanja.

4.1 Radi li se o semantičkoj kategoriji horizontalne dimenzije ('blizu/daleko') (ovdje i dalje: u odnosu na govornika), član koji izražava blizinu stoji gotovo uvijek na prvom mjestu: hs. *ovdje-ondje, tu i tamo*¹ *amo-tamo* (ali i *tamo-amo*); tal. *qua e là*. Usp. franc. *çà et là, par-ci par-là*, engl. *here and there*, njem. *hie und da*.

4.2 Ako se radi o semantičkoj kategoriji vertikalne dimenzije ('gore/dolje'), na prvom je mjestu član koji označava gornji položaj: hs. *gore-dolje, zbrda-zdola, ni u brdo ni u dno*², *obećavati brda i doline*; tal. *su e giù, su per giù, fare alto e basso* (v. i §§ 4.4. i 6.6). Usp. franc. *sens dessus dessous, bras dessus bras dessous, par monts et par vaux*, engl. *up and down*, njem. *auf und ab*.

4.3 Kada se značenje članova oponira na temelju kategorije vremena ('prije/poslije'), član koji se odnosi na bližu vremensku točku gotovo je uvijek prvi: hs. *danas-sutra, prije ili kasnije, prije ili poslije*; tal. *prima o poi, presto o tardi*. Usp. franc. *tôt ou tard*, engl. *sooner or later*, njem. *früher oder später*.

4.4 Radi li se, napokon, o kategoriji subjektivne procjene ('pozitivno/negativno', 'dobro/loše' i sl.), pozitivni je član redovito na prvom mjestu: hs. *hoćeš-nećeš, milom ili silom, na milost i nemilost, vedriti i oblačiti* (tal. *fare alto e basso*³); tal. *volente o nolente* (usp. lat. *VOLENS NOLENS*), *voglià o non voglià, o per amore o per forza, non mi fa né caldo né freddo*

¹ Složenica obrnuta reda, *tamo i tu*, nije zabilježena u našim izvorima niti smo je čuli u svakodnevnom govoru. Jedini smo primjer za nju, u obliku (*tamitu*), našli na ploči *Kaj nam pak moreju, Zagrebački kabaret između dva rata*, Zagreb, Discothalia 1982, i to u tekstovima šansona *Capinera* i *Nanette*, što ih pjeva Vlaho Paljetak. Obrnuti je red uvjetovan potrebom rime s riječju *nju* u oba teksta.

² Složenicu *ni u brdo ni u dno* našli smo u članku Bude Budisavljevića *Kako je postalo Hrvatsko planinaško društvo*, »Naše planine« 1—2 (1964), str. 5—8, posebno str. 7. Budisavljević se čudi da se J. Frischauf nakon uspona na Klek nije htio odmoriti nego je rekao da bi volio protegnuti noge hodanjem, pa komentira: »Znavao sam, da su matematičari, pa još njegova glasa, kadšto svoje žice, ni u brdo ni u dno, što no bi se reklo — a tko bi im to i zamjerio«.

³ Zanimljivo je da francuski ovdje odstupa od općega principa, jer francuski ekvivalent glasi *faire la pluie et le beau temps* 'praviti kišu i lijepo vrijeme'.

'svejedno mi je'. Usp. franc. *bon gré, mal gré, de gré ou de force*, engl. *willy-nilly*,⁴ njem. *wohl oder übel*.

4.5 Rjeđi su slućajevi u kojima, bar s današnjega gledišta, nije moguće utvrditi neku od spomenutih kategorija (npr. *navrat-nanos, povuci-potegni*) ili oni koji dopuštaju oba reda (*amo-tamo i tamo-amo, više-manje i manje-više*: sva su četiri para navedena u Matešićevu rječniku).

4.6 Poseban su tip dvočlane složenice koje se sastoje od pitanja i odgovora. Kako je logički i jezično predvidivo, ćlan koji izriće pitanje stoji na prvom mjestu: *kad-tad, kako-tako, kakav-takav, koliko-toliko, pošto-poto*. Znaćenje je naravno i ovdje leksikalizirano (usp. Matešić 1982, ss. vv.). S time u vezi napominjemo da složenice *kako-tako* i *tako tako* nisu sinonimi, kako bi proizlazilo iz podataka u rječniku Deanović-Jernej 1988, gdje su pod *tako* navedene obje složenice sa zajedničkim prijevodom 'così così'. Prva složenica, *kako-tako*, izriće određeni razmjerno zadovoljavajući minimum i posve je paralelna sa složenicom *kakav-takav* koju Matešić (1982) vrlo dobro tumaći kao 'bilo kakav, makar i slab'. Druga složenica, *tako tako*, izriće naprotiv osrednjost bez komponente zadovoljavajućeg minimuma, pa znaći otprilike 'ni dobro ni loše', a može se upotrijebiti i onda kada se govornik ne može ili ne želi »izjasniti«. Složenica *kako-tako* navedena je međutim i pod *kako*, s prijevodom 'discretamente, alla meglio'. Rječnik Deanović-Jernej 1984 bilježi složenicu *così-colà* (s. v. *colà*) i prevodi je 'tako, osrednje, svakojako, tako tako'.

Isto znaćenje zadovoljavajućeg minimuma nalazi se i u složenici *koliko-toliko*, koja po Matešiću (1982) znaći 'donekle, barem nešto'.

5. Neka nam bude dopušteno na ovom mjestu zadržati se malo na složenici *danas-sutra*. U rječniku Deanović-Jernej 1988 ona je prevedena kao 'fra breve', a analogni prijevod na francuski daje i hrvatskosrpsko-francuski rječnik Dayre-Deanović-Maixner 1960, tj. 'sous peu'. Benešićev rječnik (1986, sv. II) bilježi *danas sutra* i *danas sutra* te daje dva primjera, ali bez tumaćenja, dok Matešić 1982 donosi samo varijantu *danas sutra* s tumaćenjem 'uskoro; u bližoj ili daljoj budućnosti'. Mišljenja smo da je znaćenje 'uskoro' rjeđe i da se ne može navesti kao jedino znaćenje, kako to ćine dva spomenuta rječnika. Da *danas-sutra* ne znaći 'uskoro' vidi se npr. u ovim dvjema rećenicama, gdje ta dva izraza nisu komutabilna:

1) *Gradnja te važne prometnice bit će uskoro završena.*

2) *Budi pristojan prema njemu; tko zna nećeš li ga danas-sutra trebati.*

Danas glavno znaćenje složenice *danas-sutra* ilustriramo slijedećim primjerima (3—4: Matešić 1982; 5—6 Benešić 1986; 7—11: vlastiti primjeri):

3) *»... postat ćete danas sutra sudac, ćinovnik, odvjetnik...«* (Šenoa)

4) *Danas-sutra može biti Bela jedan od najbogatijih vlastelina.* (Gjalski)

5) *Hoće... da danas sutra pod jedan klobuk strpa i gavanovo i svoje blago* (Kovaćić)

⁴ Zgodan je (dvostruk) primjer i engleska formula prilikom vjenćanja: *for better, for worse; for richer, for poorer*.

6) *Svi stari putem stalnim su zamakli, a danas sutra istim ćete i vi* (Alaupović)

7) *Dianić naglašava potrebu jedinstvenog pravopisa hrvatskog jezika nadajući se, da u dotjerivanju 'vu izbrisanju našega jezika denes-zutra tak daleko dojdemo, kak ostali narodi došli jesu'* (Jembrih 1984, str. 57)

8) *Ovu krivdu daklje drečno očitujte Mađarom i uputite nje neka to zdužno poprave akoli danas-sutradan pedepsu zasluženu od pravodjelne božice Nemezisa protrpiti neće.* (iz Disertacije J. Draškovića; Sicel 1985, str. 59)

9) *Inače puk, koji oruđe hierarkheвно vladikov i popov jest, danas-sjutra teško svoje glavare osvetiti može* (idem, str. 65)

10) *»Amalija je posve pristala [...] Treba joj muža [...] Sto bi bilo Bergena?« [...] »Ne govori im o njem.« — »Zašto? Nema li dosta koneksija u Beču? Danas sutra...«* (A. Šenoa, *Diogenes*, str. 56)

11) *»Ljudi viču da se zlo sudi, da se zakon gazi [...] No opet se nadam da ćemo nas dvojica danas-sutra biti veliki prijatelji.«* (A. Šenoa, *Kletva*, II sv., str. 116).

Ni u jednom od tih primjera *danas-sutra* ne znači 'uskoro' nego 'jednom u bližoj ili daljoj budućnosti', a uz to ima i jasnu komponentu eventualnosti, koja je naročito vidljiva uz glagol *moći* (primjeri 4 i 9). Upravo ta komponenta razlikuje po našem mišljenju složenicu *danas-sutra* od složenice *kad-tad*, koja joj je semantički vrlo blizu, samo što izriče sigurnost da će se ono o čemu govori ipak jednom dogoditi (pa joj zato u talijanskom odgovara (o) *prima o poi*, v. Deanović-Jernej 1988, s. v. *tad*). Našu bi složenicu *danas-sutra* valjalo dakle na talijanski prevesti sintagmom *un giorno* (analogno na francuski *un jour*), ali dodati 1) da se odnosi na budućnost (jer *un giorno*, *un jour* mogu značiti i 'jednog dana, u prošlosti') i 2) da sadrži komponentu eventualnosti.

6. Sada pristupamo kontrastivnom dijelu ovoga rada. Vidjet ćemo da neke od temeljnih četiriju skupina dopuštaju i podjelu na određene podvrste.

6.1 Razmjerno su rijetke složenice koje se u oba jezika podudaraju kako morfološki tako i semantički. To su npr. hs. *ovdje-ondje* i *tu i tamo*, tal. *qua e là*. U paru *tu i tamo* — *qua e là* podudarnost je potpuna, dok s *ovdje-ondje* nije, jer hs. složenica nema veznika. Amo spada i hs. *tako tako*, tal. *così così* (iako je ovdje udvostručen isti član, to nije isti tip kao složenice *bolli bolli*, *corri corri* itd., o kojima ćemo malo kasnije posebno govoriti), *milom ili silom*, tal. *o per amore o per forza*.

6.2 Podvrsta su prvoga tipa one složenice u kojima hs. jezik dopušta oba reda, dok talijanski poznaje samo jedan red članova. Nasuprot hs. varijantama *amo-tamo* i *tamo-amo*, *više-manje* i *manje-više* (§ 4.5), u talijanskom je moguće samo *qua e là*, *più o meno*, a ne **là e qua*, **meno o più*. Tako je i u drugim jezicima: franc. *çà et là*, *plus ou moins* (ne **là et çà*, **moins ou plus*), engl. *here and there* (ne **there and here*) itd.

Dosada nam nije poznat obratan slučaj, tj. dva moguća reda članova u talijanskom, samo jedan u hs. jeziku.

6.3 Poseban su i zanimljiv slučaj podudarnosti složenice koje se u oba jezika podudaraju »u ogledalu«, tj. sa suprotnim redom članova: hs. *crno-bijela fotografija*, *crnobijeli film*, tal. *fotografia*, *film in bianco e nero* (ne **in nero e bianco*).⁵

6.4 Usporedba hs. *tu i tamo* i tal. *qua e là* ilustrira i drugu glavnu skupinu podudarnosti (morfološka podudarnost, semantička razlika), jer hs. složenica može uz mjesno imati i vremensko značenje ('*katkada*', Matešić 1982), dok talijanski ekvivalent ima praktički samo mjesno značenje.

6.5 Treću glavnu skupinu tvore hs. složenice kojima u talijanskom odgovaraju drukčija izražajna sredstva. Amo ulazi već opisana složenica *danas-sutra* i sve složenice sastavljene od pitanja i odgovora (§ 4.6). Nasuprot našim složenicama *kad-tad*, *kakav-takav*, *kako-tako*, *koliko-toliko*, *pošto-poto* talijanski jezik ne poznaje ekvivalente **quando-allora*, **quale-tale*, **come-così*, **quanto-tanto*, **a quanto a tanto*. (Razumije se po sebi da ovdje ne uzimamo u obzir korelative *quando-allora*, *quanto-tanto* itd., koji su nešto posve drugo.) Značenje tih hs. složenica valja u talijanskom izraziti drukčijim sredstvima: složenicama ali ne strukture 'pitanje-odgovor' (*prima o poi*, *presto o tardi*), prilozima (*discretamente*), priložnim izrazima (*alla meglio*, *alla meno peggio*), tzv. neodređenim pridjevima ili zamjenicama (*un certo*, *un certo qual*), prijedložnim perifrazama (*ad ogni costo*) ili fosiliziranim rečenicama (*costi quel che costi*). U tu skupinu možemo ubrojiti napokon i hs. složenicu *na milost i nemilost*, jer su i ovdje talijanski ekvivalenti prijedložne perifraze: *alla mercè*, *a discrezione*, *in balia*.

6.6 Četvrta glavna skupina obuhvaća talijanske složenice koje nemaju istovrsna ekvivalenta u hs. jeziku. Odličan je primjer već spomenuta tal. lokucija *non mi fa né caldo né freddo* (§ 4.4); zatim *alto e basso* (§ 4.2), složenica koja s glagolom *fare* znači 'vedriti i oblačiti' (§ 4.4) dok samostalno, ali u množini (*gli alti e bassi*) znači 'dobro i loše, usponi i padovi, promjenljiva sreća'. U ovu skupinu mogu se ubrojiti i talijanske rimovane složenice kao npr. *fra il lusco e il brusco* 'u sumrak', *promettere Roma e toma* 'obećavati brda i doline', koje bi zaslužile posebnu studiju.

6.7 Zanimljiva su podvrsta četvrte skupine one talijanske složenice u kojima je isti član udvostručen. Tu ne mislimo na već spomenutu složenicu *così così*, a niti na reduplikaciju u svrhu pojačanja (*una casetta piccola piccola*), premda se komponenta intenzifikacije zaista nalazi i u složenicama koje nas ovdje zanimaju. To su složenice *bolli bolli*, *corri corri*, *fuggi fuggi*, *serra serra* i sl., koje su posebna podvrsta imperativnih složenica tipa *parapiglia* (v. Rohlfs 1969, § 1000). Kako su u složenicama tipa *bolli bolli* oba člana identična, pitanje međusobnog položaja ne postavlja se; no da su to ipak složenice u smislu koji ovdje pridajemo tom pojmu, vidi se po tome što se jedan od dvaju članova ne može izostaviti (ne postoje u istom značenju **bolli*,

⁵ Podudarnosti »u ogledalu« postoje i inače, između vrlo bliskih idioma: tako npr. talijanskom *ragnatela* 'paučina' odgovara u španjolskom *telaraña*, francuskom *mercredi* 'srijeda' (< MERCURI DIE) suprotstavlja se okcitansko *dimecres* i katalansko *dimecres* (REW 5519) itd.

**corri*, **fuggi*, **serra*) a niti treći, četvrti itd. put dodatj (što je inače u običnoj sintaktičkoj reduplikaciji u svrhu pojačanja u govornom jeziku moguće⁶). I u slučaju tih složenica značenje je leksikalizirano te se daje svesti na zajednički nazivnik (sem) 'užurbano i kaotično kretanje u raznim smjerovima'.

NAVEDENA LITERATURA

- Benešić 1986: J. Benešić, *Rječnik hrvatskoga književnog jezika od Preporoda do I. G. Kovačića*, Zagreb 1986. i dalje
Dayre — Deanović — Maixner 1960: J. Dayre — M. Deanović — R. Maixner, *Hrvatskosrpsko-francuski rječnik*, Zagreb
Deanović — Jernej 1984: M. Deanović — J. Jernej, *Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik*, Zagreb
Deanović — Jernej 1988: M. Deanović — J. Jernej, *Hrvatsko ili srpsko-talijanski rječnik*, Zagreb
Jembrih 1984: A. Jembrih, *Juraj Dianić i njegovo djelo*, »Kaj« II/1984, str. 49—75
Matešić 1982: J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb
Rohlf s 1969: G. Rohlf s, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti: Sintassi e formazione delle parole*, Torino
Šenoa, *Diogenes*: A. Šenoa, *Diogenes*, Sabrane pripoviesti VI, Zagreb 1900
Šenoa, *Kletva*: A. Šenoa, *Kletva I—II*, Zagreb 1963
Sicel 1985: M. Sicel, *Riznica ilirska 1835—1985*, Zagreb
Tekavčić 1972: P. Tekavčić, *Grammatica storica dell'italiano*, I izd., Bologna.

Riassunto

SU UN TIPO DI COMPOSTI BIMEMBRI IN SERBOCROATO E IN ITALIANO

Il contributo analizza un particolare tipo di formazioni bimembri, in serbo-croato (scr.) e in italiano. Esempio: scr. *tu i tamo*, it. *qua e là*. L'ordine reciproco dei due membri è fisso, i loro significati si oppongono in base a certe categorie semantiche ed il significato complessivo è lessicalizzato. Queste caratteristiche permettono di definire tali formazioni come uno speciale tipo di composti. L'ordine reciproco dei membri costitutivi segue determinati principi: dal punto di vista del parlante, il membro che sull'asse spaziale orizzontale e su quello temporale indica la vicinanza, occupa di regola il primo posto; sull'asse spaziale verticale il primo membro è quello che indica la superiorità; infine, sull'asse soggettivo ('positivo/negativo') il primo posto è occupato di regola dal membro di significato positivo. L'esame contrastivo serbo-croato — italiano consente di stabilire quattro gruppi, a seconda della corrispondenza morfologica e semantica e della presenza o assenza dei singoli tipi nei due idiomi. Un tipo di composti in scr. senza equivalente diretto in italiano è quello con la struttura 'domanda-risposta' *kad-tad* ecc.; viceversa, il scr. non possiede un equivalente diretto dei composti italiani tipo *bolli bolli*, *corri corri*. In tali casi ciascuno degli idiomi ricorre a varie perifrasi o ad altri mezzi espressivi.

⁶ U Perugi smo jednom čuli niz *ora ora ora ora* 'baš taman upravo sada', s očitom afektivnom intenzifikacijom (v. Tekavčić 1972, § 640, bilj. 17).